

University of Groningen

Creolisering van het idee van kosmopolitisme

Boele van Hensbroek, Pieter

Published in:
EPRINTS-BOOK-TITLE

IMPORTANT NOTE: You are advised to consult the publisher's version (publisher's PDF) if you wish to cite from it. Please check the document version below.

Document Version
Publisher's PDF, also known as Version of record

Publication date:
2001

[Link to publication in University of Groningen/UMCG research database](#)

Citation for published version (APA):
Boele van Hensbroek, P. (2001). Creolisering van het idee van kosmopolitisme. In *EPRINTS-BOOK-TITLE*

Copyright

Other than for strictly personal use, it is not permitted to download or to forward/distribute the text or part of it without the consent of the author(s) and/or copyright holder(s), unless the work is under an open content license (like Creative Commons).

The publication may also be distributed here under the terms of Article 25fa of the Dutch Copyright Act, indicated by the "Taverne" license. More information can be found on the University of Groningen website: <https://www.rug.nl/library/open-access/self-archiving-pure/taverne-amendment>.

Take-down policy

If you believe that this document breaches copyright please contact us providing details, and we will remove access to the work immediately and investigate your claim.

Downloaded from the University of Groningen/UMCG research database (Pure): <http://www.rug.nl/research/portal>. For technical reasons the number of authors shown on this cover page is limited to 10 maximum.

Creolisering van het idee van kosmopolitisme¹

Pieter Boele van Hensbroek
University of Groningen

Kosmopolitisme lijkt een begrip om te vermijden. Het wordt in het dagelijks leven geassocieerd met wereldvreemde intellectualistische *spielerei* en het is bovendien een vaag begrip dat veelal aanleiding geeft tot eindeloze en verwarde discussies. Toch zou men kunnen stellen dat kosmopolitisme juist een onvermijdbaar onderwerp is. In elk geval voor iedereen die de globalisering niet aan multinationals en internationale organisaties over wil laten en zijn of haar eigen mondiale actie beperkt tot het surfen op internet als een individuele consument. Men zou zelfs kunnen stellen dat wij ons in heel wat situaties feitelijk al als wereldburger identificeren, bijvoorbeeld als wij een standpunt innemen over kwesties als het patenteren door internationale farmaceutische bedrijven van medische kennis uit andere culturen, over de mondiale toepassing van mensenrechten en de instelling van een internationaal strafhof, of over het beleid van de Wereldbank of de World Trade Organisation (WTO).

De uitdaging van elk hedendaags debat over kosmopolitisme is om het onderwerp niet bij voorbaat te lokaliseren in binnen de dominante liberale traditie van politiek denken en binnen een eurocentrische perspectief op de wereld. De conferentie "Cosmopolitanism and the Nation-State", van 22 tot 26 februari 2001 georganiseerd door het Asian Development Research Institute (ADRI) en het Prins Claus Fonds voor Cultuur en Ontwikkeling, probeerde de gangbare situering van het debat over kosmopolitisme letterlijk achter zich te laten door de stad Patna in Bihar, India als conferentieoord te kiezen. "Moving the Centre" zou men met de Keniaanse schrijver Ngugi wa Thiong'o kunnen stellen, ware het niet dat zelfs dit mogelijk een "centred" perspectief op de kwestie is. Arvind Das, hoofdredacteur van de Biblio (de Indiase equivalent van de New York Review of Books) en tevens initiator van de conferentie, die tijdens de voorbereidingen helaas overleed, merkte op dat vanuit Indiaas historisch perspectief de keuze voor Bihar uiteindelijk toch een keuze is voor het centrum. Bihar leverde meer dan een millennium lang de hoofdstad van India. Bovendien verspreidde het boeddhisme zich vanaf 2500 jaar geleden vanuit de beroemde Nalanda universiteit in Bihar. Om deze plaats als het centrum te herkennen moet men simpelweg een historische horizon kiezen die enkele malen verder weg ligt dan wij als Europeanen gewend zijn.

De locatie in Bihar en het deelnemersveld met intellectuelen uit de hele wereld maakten een discussie over kosmopolitisme mogelijk die haar eurocentrische verleden achter zich laat. Er waren vijftig deelnemers uit veertien landen, ongeveer de helft was afkomstig van het Indische subcontinent. De drie conferentiedagen met discussie bijeenkomsten en avondlezingen van prominenten zoals Arjun Appadurai, Deekap Nayyar, Achille Mbembe en Benedict Anderson leverden niet alleen een interessant scala aan opvattingen op, maar richtten ook de aandacht op onverwachte voorbeelden van kosmopolitisch denken en handelen.

In de openingssessie suggereerde Lolle Nauta dat kwesties van kosmopolitisme raken aan vijf belangrijke hedendaagse debatten, namelijk het debat over de natiestaat, over burgerschap, over de constructie en meervoudigheid van identiteit, over de mogelijkheid van een mondiale civil society en over de hegemonie van eurocentrische vertogen. Daarnaast benadrukte hij de vruchtbaarheid van het combineren van feitelijke en normatieve vraagstellingen. Feitelijke studies van globaliseringsprocessen zijn belangrijk, dat zijn normatieve argumentaties over mondiaal burgerschap ook, maar het wordt pas echt spannend en relevant wanneer deze beide kwesties met elkaar in verband worden gebracht. Dat kan bijvoorbeeld door je af te vragen welke condities en politieke stellingnamen solidariteit en

¹ a later version of this article was published in *Krisis; Tijdschrift voor Empirische Filosofie*, vol. 2, no 4, 2001, pp.58-62

collectief handelen op mondiaal niveau mogelijk maken of beperken. De Israëlische filosoof Avishai Margalit voegde nog een voorzet voor de discussie toe door te stellen dat een opvatting van kosmopolitisme pas interessant wordt wanneer het ook echt keuzebepalende politieke principes definieert. Provocerend stelde hij een kosmopolitisme-test voor aan de hand van het criterium 'voor of tegen het opheffen van nationale grenzen'. De discussie was daarmee aangezwengeld, een discussie waarin het voorgestelde criterium geen steun kreeg.

Gedurende de conferentie toonde zich een interessant verschil in sentiment ten aanzien van globalisering. Voor een eerste groep deelnemers was globalisering een *déjà-vû* ervaring. Voor hen is globalisering het ontstaan van een mondiaal systeem aangedreven door de nietsontziende logica van het kapitaal. Al met al is de globalisering daarom niet nieuw en is het kernprobleem ervan, namelijk de groei van steeds grotere sociale ongelijkheid, binnen dat systeem onoplosbaar. Op zeer verschillende wijzen werd deze logica van allesbepalende dominantie verwoord, door Deepak Nayyar, Vice-Chancellor van Delhi University, waar hij de behandeling van belangen van derde wereld landen in de WTO besprak, door John Harris van de London School of Economics, in zijn kritiek op het dogma van de onontkoombaarheid van globalisering, en bijvoorbeeld door Neera Chandoke, politicologe van Delhi University, in haar kritiek op de idee van een bevrijdende civil society van non-gouvernementele organisaties, een society die in werkelijkheid echter simpelweg geproduceerd wordt door (veelal buitenlandse) donoren en door samenwerking met de lokale overheid.

De discussie over civil society kreeg hier een sleutelrol. Zo stelde men dat de wereld van lokale non-gouvernementele organisaties, evenals de mondiaal opererende instellingen op het gebied van mensenrechten en ontwikkeling, eerder deel zijn van de globalisering dan dat zij een tegenkracht vormen. Initiatieven, ideeën en bewegingen die zich lokaal ontwikkelen worden effectief ingekapseld in het jargon en in de strategieën van mondiaal opererende niet-gouvernementele organisaties die, niet toevallig, zonder uitzondering hun hoofdkantoor hebben in Europese of Amerikaanse hoofdsteden. Deze visie op globalisering richt als vanzelf alle aandacht op het afwenden van deze overrompeling. Voor verzet tegen globalisering is kosmopolitisme echter niet een erg krachtige instrument. Het ligt meer voor de hand om te vertrouwen op klassieke antikapitalistische mobilisatie, op de weerbaarheid van de natiestaat tegenover internationale actoren en op het ontmaskeren van de TINA-ideologie (There Is No Alternative).

Een tweede groep deelnemers zag globalisering meer als een avontuur. Arjun Appadurai, auteur van de bekende studie *Modernity at Large*, rapporteerde over zijn huidige onderzoek naar actiegroepen voor huisvesting, onder krottenwijkbewoners in Bombay. Hij wees op de originele actiestrategieën van deze groepen. Zo worden problemen bijvoorbeeld juist ont-ideologiseerd. Daardoor wordt geen enkele religieuze, etnische of vervolgde groep buitengesloten en wordt er zuiver resultaatgericht gewerkt. Een westerse multinational of een kerkelijke ontwikkelingsorganisatie kunnen daarmee net zo goed onderhandelingspartner van de actiegroepen zijn als het stadsbestuur of de elektriciteitsmaatschappij. De actiegroepen vormen ook weer hun eigen internationale netwerken, bijvoorbeeld met groepen in Zuid Afrika. Het is een globalisering van onder op, een "cosmopolitanism of emergency". Globalisering creëert zo nieuwe gevaren doordat internationale bedrijven en instellingen vrij spel krijgen, maar het biedt ook nieuwe kansen, bijvoorbeeld door verzwakking van lokale elites die hun macht baseerden op posities binnen het overheidsapparaat of op manipulatie van religie, traditie of etnische groepsvorming. Het biedt ook kansen door de opkomst van nieuwe actoren, zoals multinationals die willen investeren of ontwikkelingshulporganisaties die projecten willen financieren. Allerlei nieuwe allianties zijn mogelijk. Er ontstaat, aldus Appadurai, een nieuwe historische situatie die wij nog nauwelijks in kaart hebben gebracht, laat staan begrijpen.

Het avontuur van de globalisering kwam ook naar voren in presentaties en discussies over ontwikkelingen in de kunsten en het internationale recht. Yacouba Konaté uit Ivoorkust illustreerde aan de hand van geprojecteerde beelden hoe Afrikaanse kunstenaars zowel gevers als ontvangers zijn in de mondiale ontwikkelingen in de kunst. De moderne kunst is zo sterk door Afrikaanse kunst beïnvloed dat globalisering in de kunst moeilijk ‘verwestering’ genoemd kan worden: het mondiale is ook Afrikaans. Wie Afrikaanse kunstenaars in het Westen slechts ‘als Afrikaan’ presenteert miskent deze situatie. Wat er werkelijk gebeurt is dat Afrikaanse kunstenaars, in elk geval diegenen die voeling zijn blijven houden met hun Afrikaanse publiek, een kosmopolitische oriëntatie hebben waarbij zij, gevoed vanuit een goeddeels lokale context en inspiratie, mondiale publieken aanspreken. De Schot Gavin Ruxton van het Joegoslavië tribunaal schetste het opmerkelijke proces waarin een internationale consensus over het begrip genocide kon ontstaan. Het bleek mogelijk in verschillende internationale bijeenkomsten van juristen tot een soort minimale consensus te komen die bruikbaar is voor het Joegoslavië tribunaal. Hoewel de beperktheid van de definitie in de conferentie-discussie bekritiseerd werd was vooral de analyse van het proces van mondiale consensusvorming interessant: de sleutel tot het succes bleek uiteindelijk vooral een praktisch van aard, namelijk het feitelijk organiseren van een discussiecontext.

De conferentie toonde een tweede interessante scheiding der geesten, namelijk over de urgentie van kosmopolitisme. Vanuit het ene perspectief is de versterking van een mondiale civil society en het ontstaan van effectieve vormen van mondiaal burgerschap hoogst noodzakelijk als tegenwicht voor de voortgaande mondialisering van de economie en de internationale instituties. Het begrip civil society wordt in dit verband een onderwerp van discussie. Is een krachtige civil society als ‘derde sfeer’ van vrijwillige associaties naast economie en staat meer dan een illusie? Marxistische geïnspireerde participanten verdedigden deze laatste positie. Zij stelden vooral het idee aan de kaak dat de civil society iets goeds zou zijn dat ook nog eens de basisvoorwaarde voor een democratie zou leveren. Anderen wezen ook een idealistisch beeld van de civil society af, maar stelden dat een civil society een veelvoud van veelal conflicterende tendenties omvat die zowel onderling als over de rol van de civil society strijden. Daarbij zijn essentiële kwesties aan de orde, zoals in- en uitsluiting, erkenning en allocatie van rechten. In verband met het kosmopolitisme is de kernvraag wat de mogelijke rol is van een transnationale civil society in de strijd tegen uitsluiting en voor rechtvaardigheid. Kosmopolitische waarden en ideeën zouden een rol kunnen spelen in een dergelijke strijd.

Benedict Anderson, auteur van het klassieke boek over nationalisme *Imagined Communities*, stelde voor om te redeneren vanuit het mondiale systeem van natiestaten en niet vanuit wereldburgers. Het statensysteem blijkt opmerkelijk solide te zijn. *Interstatelijke* conflicten zijn zeldzaam geworden, terwijl *intrastatelijke* conflicten juist talrijker zijn. Het internationale statensysteem blijkt ook in staat om mondiale kwesties, zoals betreffende milieu en mensenrechten, op de agenda te zetten en onderneemt actie, hoewel vaak niet op een zeer effectieve wijze. Burgers zijn niet geheel buitengesloten in dit proces. Wanneer staten intern democratisch zijn dan kunnen burgers hun zorgen en opinies via de nationale staten in de internationale arena door laten klinken. Wanneer dit proces naar behoren functioneert is er geen noodzaak voor wereldburgerschap, een vorm van burgerschap, overigens, die voor de meeste mensen ook weinig urgentie en realiteitswaarde heeft, aldus Anderson.

Een verrassend aspect van de conferentie was de bespreking van kosmopolitische oriëntaties in allerlei concrete maatschappelijke contexten. Jean Comaroff, Wim van Binsbergen en Françoise Verges bespraken situaties zoals volksbewegingen in Zuid Afrika, Nkoya arbeidsmigranten uit Zambia en het kosmopolitisme van Creoolse intellectuelen in de antikoloniale strijd. Andere varianten van kosmopolitisch denken kwamen ook aan de orde,

zoals Islamitisch universalisme en Marxistisch internationalisme. De discussie toonde dat veel associaties die het kosmopolitisme oproept, zoals met een metropolitaanse levensstijl, met reizen of toerisme, met migratie, of met internetconnectiviteit, misplaatst zijn. Dergelijke "moderne" situaties produceren even veel kleingeestigheid als kosmopolitisme. De ontwikkelingseconoom Jan Breeman rapporteerde als tegenvoorbeeld tegen de gelijkstelling van kosmopolitisme met een metropolitaanse levensstijl over discussies over mondiale kwesties die hij voerde in de kleinste en meest afgelegen Indiaanse dorpen. Voor kosmopolitisme lijkt een zekere mate van identificatie met een wereldgemeenschap essentieel te zijn. Ben Anderson merkte op dat een gevoel voor gemeenschap impliceert dat iemand schaamte kan voelen voor wat andere leden van die gemeenschap doen. Extrapolerend zou men kunnen stellen dat er sprake is van een kosmopolitische oriëntatie daar waar personen oprechte schaamte kunnen voelen voor onrechtvaardige situaties wereldwijd.

De discussies in Patna suggereerden dat men eigenlijk van een veelvoud van kosmopolitismen moet spreken, misschien zelfs van 'vernacular cosmopolitanisms' waarvan het Verlichtingsidee van het kosmopolitisme er slechts een is. Het kosmopolitisme is dan niet een verzameling ideeën die zich vanuit een plaats over de aardbol verspreidt, maar een soort ideologische oriëntatie die steeds weer opnieuw uitgevonden wordt in verschillende contexten. Een voorbeeld is hier de geschiedenis van de Creoolse intelligentsia, zoals geschetst door Françoise Verges. Deze intellectuelen brachten ideeën van verschillende origine samen in een kosmopolitische visie op koloniale bevrijding. Het kosmopolitische gedachtegoed is hier niet het resultaat van menging van ideeën, maar van het mobiliseren van verschillende tradities om iets nieuws te formuleren. Een dergelijk idee van creolisering kan mogelijk exemplarisch zijn voor een hernieuwd gebruik van het woord kosmopolitisme: niet de herintroductie van een groot idee uit de Verlichtingstraditie, maar 'creolisering' van het begrip als een creatief proces, geïnspireerd door verschillende culturele tradities en gericht op concrete situaties, zoals conflictbemiddeling, emancipatie van marginale groepen en culturele vernieuwing.